

**ЗБИРКА МИКРОФИЛМОВА ОДЕЉЕЊА ЗА
АРХЕОГРАФИЈУ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ
КАО ЧУВАР СЛОВЕНСКОГ
И СРПСКОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА**

Сажетак

Збирка микрофилмова Одељења за археографију Народне библиотеке Србије оформљена је убрзо по његовом оснивању, 1961. године, с циљем заштите словенског и српског ћирилског рукописног наслеђа и прикупљања потпуне научне документације о овом сегменту културне баштине. Деценијама систематски попуњавана копијама јужнословенских ћирилских рукописа из земље и српских из иностранства, постала је највећа збирка ове врсте у југоисточној Европи са око 5.700 јединица грађе и значајем који увелико превазилази националне оквире. Ова збирка доступна је и вишеструко корисна истраживачима из бројних хуманистичких дисциплина, које повезује у круг сталне размене искустава, мишљења и ставова. Будући перманентно у служби науке и културе, збирка микрофилмова Одељења за археографију пружа бројне могућности за истраживање рукописних књига, стварајући услове за њихово адекватно позиционирање у научном, друштвеном и културном контексту.

Кључне речи: Народна библиотека Србије, Одељење за археографију, збирка микрофилмова, рукописне књиге, заштита културног наслеђа

Мисао о потреби проналажења, сакупљања и проучавања словенског, а самим тим и српског рукописног наслеђа постојала је у круговима научника и љубитеља старина још од прве половине 19. века, али је њена реализација зависила од личних афинитета и могућности истраживача.¹ Век касније, постала је већ дубоко укорењена у славистичким круговима, а најбољи израз нашла је у ставу Љубомира Стојановића који се на Првом међународном славистичком конгресу, у Прагу 1929. године, залагао за систематску обраду књижног наслеђа на свесловенском нивоу.² Кризне тридесете и ратне четрдесете године двадесетог века одложиле су њену реализацију све до краја шесте, односно почетка седме деценије прошлог столећа. На Четвртом међународном славистичком конгресу, одржаном у Москви 1958. године, одлучено је да свака словенска земља оснује своју археографску комисију ради израде Генералног каталога словенских рукописа у својим земљама. Оснивање Археографске комисије Савета за културу СР Србије, 1959. године, била је директна последица ове одлуке.³ Након две године рада, постало је јасно да обим посла увелико надилази могућности ове комисије те је договорено да се оформи стални археографски центар, односно специјализовани научни институт за рукописну књигу, који би преузео и проширио послове Археографске комисије. Из практичних разлога, одлучено је да се ово реализује у оквиру Народне библиотеке Србије, а не при Српској академији наука, као што је била једна од опција. Тако је 2. октобра 1961. године основано *Одељење за опис и регистрацију јужнословенских ћирилских рукописа*, убрзо преименовано у *Археографско одељење*. На челу са Владимиром Мошином, уз три стручна сарадника, Одељење је почело са радом 15. октобра исте године. Тиме је започет систематски рад, најпре на прикупљању грађе за описе рукописа по збиркама, а затим грађе за састављање Генералног каталога ћирилских рукописа на простору тадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.⁴

- 1 Миланка Убипариш, „О почецима проучавања српских књижних старина. Из историје српске археографије“, у Проучавање српске рукописне књиге. Поводом пет и по деценија Одељења за археографију Народне библиотеке Србије. Каталог изложбе, главни и одговорни уредник Ласло Блашковић (Београд: Народна библиотека Србије, 2016), 9–15.
- 2 Владан Тријић, „Улога Одељења за археографију Народне библиотеке Србије у проучавању средњовековног писаног наслеђа“, у Проучавање српске рукописне књиге. Поводом пет и по деценија Одељења за археографију Народне библиотеке Србије. Каталог изложбе, главни и одговорни уредник Ласло Блашковић (Београд: Народна библиотека Србије, 2016), 17.
- 3 Комисија је имала три основана задатка: 1) израду генералног каталога свих јужнословенских рукописа, 2) израду генералног каталога рукописа по појединим фондovima и 3) систематски опис јужнословенских рукописа према садржају за будући Корпус јужнословенских ћирилских рукописа. Детаљније: Владимир Мошин, „Сећања на археографски рад у Народној библиотеци Србије“, Археографски прилози бр. 5 (1983): 67–72; Владимир А. Мошин, Под теретом, превод и коментари Несиба Палибрк-Сукић (Београд: Народна библиотека Србије; Панчево: Градска библиотека Панчево, 2008), 169–171.
- 4 Александар Младеновић, „Тридесет година постојања Археографског одељења Народне библиотеке Србије“, Археографски прилози бр. 13 (1991): 351–363; Мошин, Под теретом, 172; Тријић, Улога Одељења за археографију, 18.

Након постављања Одељења на чврсте основе, оформљено је неколико збирки, проистеклих, с једне стране, из свакодневних послова, а са друге, из потребе за трајнијом заштитом српског и словенског ћирилског рукописног наслеђа, међу којима збирка микрофилмова заузима централно место. Микрофилмовање одређених рукописних фондова започето је већ 1962. године, да би посао био нарочито интензивирао од 1966. године. Књиге су у почетку снимане селективно, одабирани су најважнији делови садржаја, уз илуминацију и повез. Најпре је микрофилмована Збирка рукописа манастира Свете Тројице код Пљеваља. Снимке је направила Љупка Васиљев, радећи на терену са Владимиром Мошином, којој је поверено и вођење инвентара овог фонда.⁵ Ради даљег проширивања ове збирке, планирано је да сви стари ћирилски рукописи и повеље, без обзира у чијем се фонду налазе, као и сви примерци старе српске штампане књиге од 15. до 17. века, буду обухваћени акцијом микрофилмовања у целости, што је подразумевало целу територију СФРЈ и иностранство. Овиме би се реконституисало и читаво културно наслеђе српског народа у области писане речи, а била би прикупљена и потпуна научна документација. На тај начин, пројекат микрофилмовања био је упоредан са пројектом истраживања и описа јужнословенских ћирилских рукописа у земљи и иностранству. Договорено је да се у земљи снимање врши непосредним радом стручних екипа Народне библиотеке на терену, док би се грађа из иностранства набављала разменом или куповином.⁶

Након првих снимака које су начинили сарадници Археографског одељења, збирка је попуњавана куповином, поклоном или разменом са другим установама. Снимци су куповани од појединаца, попут Петра Егедушевића, Косте Денића, Рада Живковића, или институција – Српске академије наука, Галерије фресака, Народне и универзитетске књижнице у Љубљани и других. Микрофилмови су често пристизали као поклон од научника који су претходно грађу снимили за своје потребе, попут професора Лазара Мирковића, Маре Харисијадис, професора Светозара Радојчића, или од чланова Археографског одељења.⁷

Схватајући важност систематског микрофилмовања грађе од изузетног културног значаја, у Народној библиотеци Србије, почетком 1972. године формирана је Фото-лабораторија са задатком да систематски микрофилмује материјал значаја „А“ категорије, у коју је спадала сва грађа Археографског одељења. Требало је да се за сваку јединицу грађе у власништву Српске православне цркве израде по три негатива и један дијапозитив микрофилма: два

5 Борка Кокаш, „Централна фототека јужнословенских ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије“, Археографски прилози бр. 18 (1996): 485.

6 Димитрије Богдановић, Пројекат микрофилмовања старих рукописа, 13. јуни 1973, Досије заштите, Архива Одељења за археографију, Народна библиотека Србије, Београд, Србија.

7 Књиге инвентара негатива микрофилмова I-II, Одељење за археографију, Народна библиотека Србије, Београд, Србија.

негатива за депоновање ради заштите, један у згради библиотеке, а други у објектима Српске православне цркве, један негатив за коришћење приликом израде фотографија или дублнегатива по поруцбини, и један дијапозитив за коришћење на микрочитачу. Овај принцип спроведен је само за микрофилмове настале у овој Фото-лабораторији, тако да не постоје четири копије микрофилмова рукописних књига које су израђиване на другом месту. Филмови су снимани на траци ширине 36 mm, јер су се показали као бољи у коришћењу и репродуковању од оних на траци ширине 16 mm. У циљу додатне заштите, одлучено је да се за одређене, врло старе рукописе израђују и фотографије, тако да је упоредо са збирком микрофилмова, настајала и Збирка фотографија Археографског одељења Народне библиотеке, што је заједно чинило Централну фототеку јужнословенских ћирилских рукописа.⁸

Методологију обраде, инвентарисања и смештаја микрофилмова и фотографија осмислила је Луција Цернић, сарадник Археографског одељења. Обрада микрофилмова обухватала је следеће поступке: идентификацију књиге, обележавање сваког кадра-снимка арапским бројем, давање сигнатурног броја и инвентарисање. Основни идентификациони подаци о микрофилму су се приликом инвентарисања уносили у одговарајуће рубрике Књиге инвентара. У то су спадали: инвентарни број, сигнатура, назив и сигнатура збирке, идентификациона одредница књиге, време настанка, сигнатура фотографије уколико постоји, начин и датум снимања, начин набавке, цена, број улазног инвентара и напомена. По инвентарисању, свака ролна смештана је у металну кутију, а затим, по *numerus currens*-у у металну фиоку и касету.⁹ Преласком у нову зграду, током 1972. године, Археографско одељење добило је адекватан простор за смештај Фототеке, чиме је Народна библиотека Србије постала једина установа која је систематски снимала ћирилске рукописе у земљи и иностранству и чувала их у адекватном простору, и на тај начин их трајније штитила.¹⁰

За сваку збирку одмах су формиран каталожки листићи, који су смештани у каталожке кутије, тако да су микрофилмови брзо бивали доступни корисницима. Каталожки листић је садржао све потребне идентификационе податке за сваки микрофилм појединачно. На њему се налазила истовремено и сигнатура фотографије, уколико је била израђена.¹¹

8 Димитрије Богдановић, Микрофилмовање библиотечног материјала „А“ категорије, 15. фебруар 1972, Досије заштите, Архива Одељења за археографију, Народна библиотека Србије, Београд, Србија; Димитрије Богдановић, „Археографско одељење Народне библиотеке СР Србије (новембар 1968)“, Археографски прилози бр. 34 (2012): 175–176.

9 Кокаш, „Централна фототека јужнословенских ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије“, 486.

10 Димитрије Богдановић, Микрофилмовање библиотечног материјала „А“ категорије, 15. фебруар 1972. Досије заштите Архива Одељења за археографију, Народна библиотека Србије, Београд, Србија.

11 Кокаш, „Централна фототека јужнословенских ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије“, 487.

Уговор између Народне библиотеке Србије и Српске православне цркве, склопљен 1973. године, дао је велики подстрек и отворио нове могућности за микрофилмовање рукописа. Њиме је, поред микрофилмовања грађе, била предвиђена и њена конзервација, чиме је процес заштите у потпуности спроведен.¹² Након тога, књиге из црквених збирки, најпре Музеја Српске православне цркве и Библиотеке Српске патријаршије, доношене су у Конзерваторску лабораторију где су стерилисане, а потом су снимане у Фото-лабораторији. Израђени микрофилм достављан је Археографском одељењу, док су књиге враћане у Конзерваторску лабораторију ради конзервације. Иста процедура поштована је и приликом снимања рукописа из државних установа или приватног власништва. Приоритети за микрофилмовање били су старост и вредност рукописа за више научних дисциплина. Од нарочитог значаја било је микрофилмовање и конзервација хиландарске збирке, коју су на терену обављали стручњаци Народне библиотеке Србије. Упорни вишегодишњи рад довео је до тога да је микрофилмовано око 730, од укупно 815 хиландарских рукописа.¹³

Набавци снимака рукописа из иностранства приступало се као изузетно важном задатку, будући да је њихов број приближан броју рукописа у земљи и бившој СФРЈ. Највише микрофилмова набављено је разменом са установама у којима се чувају. На тај начин су стигли снимци рукописа из Москве, Санкт Петербурга, Одесе, Прага, Беча, Софије, Ватикана, Копенхагена, Синаја, Даблина, Будимпеште, Сентандреје, Минхена, Букурешта, Цариграда, Париза, Кракова, и других места у којима се чувају. Један број снимака рукописа из иностранства добијен је поклоном. Приликом посете Народној библиотеци Србије, 1973. године, канцелар Савезне Републике Немачке Вили Брант, донео је на поклон микрофилмовану збирку од 49 српских рукописних књига из Берлина. Као поклон, стигла су и 24 микрофилмована рукописа из Лондона.

Захваљујући вишедеценијском континуираном раду, у окриљу Збирке микрофилмова сакупљене су бројне микрофилмоване збирке рукописних књига из земље и иностранства. Од установа у земљи, снимљене су готово у целини збирке Музеја Српске православне цркве, Библиотеке Српске патријаршије, бројних манастира и цркава (Дечана, Пећке патријаршије, Студенице, Никољца, Никоља, Гомионице, Љубостиње, Грачанице, Крке), затим Архива Србије, Архива САНУ и Универзитетске библиотеке. Микрофилмоване су и збирке рукописа које се чувају у градовима Србије и бивше СФРЈ, попут Новог Сада, Ужица, Пријепоља, Скопља, Сарајева, Љубљане, Загреба, Пљеваља, као и један број књига из приватног власништва.¹⁴

12 Уговор између Српске православне цркве и Народне библиотеке Србије, бр. 2061/1 од 5. 5. 1973.

13 Кокаш, „Централна фототека јужнословенских ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије“, 486–488.

14 Књиге инвентара негатива микрофилмова I-II, Одељење за археографију, Народна библиотека Србије; Београд, Србија; Кокаш, „Централна фототека јужнословенских ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије“, 489.

Кад се све узме у обзир, Збирка микрофилмова Одељења за археографију сада садржи преко 5.700 физичких јединица микрофилмова, са 5.378 сигнатурних јединица негатива микрофилмова, док остали припадају дупликацима негатива и позитивима, са 1.306.613 кадрова. Простор у којем се налази, скраћено назван Фототека, има специјализовану климатизацију, односно оптималне микроклиматске услове: температура је у распону између 18° и 22° С, а влажност ваздуха између 45 и 55%. Сва грађа је инвентарисана и каталогизована према стандардима библиотечке праксе, тако да је лако доступна корисницима из земље и иностранства.¹⁵ Ради њеног коришћења у читалоници Одељења за археографију, на располагању се корисницима налазе четири микрофилм-читача. Два су изузетно стара и носе ознаку порекла из Источне Немачке (ДР Немачке), а два, марке Solar, су недавно набављена. Ови уређаји служе само за читање микрофилма у различитим резолуцијама увећања, од 6 до 55 пута, у зависности од уређаја. Поред ових, постоји и један нови микрофилм-читач-скенер (Canon, Microfilm Scanner 350 II), који има двојну намену: читање и скенирање микрофилмова. Помоћу одговарајућег софтвера микрофилм се може скенирати и пребацити у дигитални облик, у зависности од потреба и захтева корисника. Захваљујући тој могућности, дигитализовано је доста микрофилмова, делом током наше радне праксе у Одељењу, делом захваљујући раду колега из Одељења за дигитализацију.¹⁶

Употребљивост и веродостојност микрофилма и информације коју носе видљива је и верификована бројним законима, а за нас су конкретно важни *Закон о културним добрима*¹⁷ и *Закон о старој и реткој библиотечкој грађи*¹⁸. Понекад је рад са микрофилмовима изузетно сложен, а време у којем живимо намеће бројне техничке и технолошке изазове и питања: Колики је век трајања микрофилма? Колико је он употребљив? Да ли је застарео и превазиђен? Са сигурношћу се може рећи да су микрофилмови читљиви сигурно пола века, а колико ће даље бити – то је неизвесно. На сајтовима понуђача микрофилм-читача може се прочитати да ће микрофилм бити употребљив и за 500 година,¹⁹ што још увек није доказано, будући да није прошло толико година од његовог проналаска. С друге стране, рок трајања и употребљивост

15 Љиљана Пузовић и Мирослав Лaziћ, „Фондови одељења за археографију“, у Проучавање српске рукописне књиге. Поводом пет и по деценија Одељења за археографију Народне библиотеке Србије. Каталог изложбе, главни и одговорни уредник Ласло Блашковић (Београд: Народна библиотека Србије, 2016), 55–81.

16 Посебну захвалност дугујемо Ради Ђорђевић, колегиници у пензији, која је надасве брзо, ефикасно, квалитетно и максимално професионално, дигитализовала микрофилмовану грађу која јој је била поверена.

17 Закон о културним добрима („Службени гласник РС“, бр. 71/94), чл. 24 и чл. 27 (2).

18 Закон о старој и реткој библиотечкој грађи (Сл. гласник РС бр. 52/11), чл. 5 (9), чл. 25 (1), чл. 26 (1), чл. 27, чл. 44 (1, 2) чл. 46 (3).

19 Safedoc, „Digitalizacija i upravljanje arhivom. Napredni, sveobuhvatni arhiv sistem“, SafeDoc, <http://safedoc.digital/> (приступљено 2. 10. 2017); Microfilm sistem d.o.o, „Od arhiviranja do upravljanja“, Microfilm sistem d.o.o, http://www.mfs.rs/documents/okrugli_sto.html (приступљено 2. 10. 2017).

савремених носилаца података је такође неизвештан. Кључна ствар у вези са микрофилмовима је, из нашег личног искуства, квалитет њихове израде – ако су квалитетно урађени и ако су били добро читљиви пре педесет година, такви су и данас, без икаквих промена. Они који су лоше снимљени, били су тешко читљиви од самог почетка. Квалитетан апарат може да допринесе бољој читљивости, али само до одређене границе.

Вредност Збирке микрофилмова је вишеструка, како за сараднике Одељења за археографију, тако и за све кориснике наших услуга – еминентне научне раднике, истраживаче из земље и иностранства, како оне из Европе, тако и из удаљених земаља попут Аустралије или Јапана. Домаћи истраживачи нарочито имају користи од ове збирке, јер уместо скупих и компликованих путовања у европске и светске центре, могу да користе на једном месту, у центру Београда, готово целокупно сабрану, српску књижну грађу. С друге стране, корисници из иностранства, такође на једном месту могу да дођу до потребне грађе, уместо да путују од једног до другог манастира и од једне до друге библиотеке. Будући перманентно у служби науке и културе, Збирка микрофилмова Одељења за археографију омогућава истраживачима из хуманистичких дисциплина бројне могућности за проучавање рукописних књига, повезујући их истовремено у круг сталне размене искустава, мишљења и ставова.

Литература

Богдановић Димитрије, Микрофилмовање библиотечког материјала „А“ категорије, 15. фебруар 1972, Досије заштите, Архива Одељења за археографију, Народна библиотека Србије, Београд.

Богдановић, Димитрије, Пројекат микрофилмовања старих рукописа, 13. јуни 1973, Досије заштите, Архива Одељења за археографију, Народна библиотека Србије, Београд.

Богдановић, Димитрије. „Археографско одељење Народне библиотеке СР Србије (новембар 1968)“. Археографски прилози бр. 34 (2012), 175–176.

Закон о културним добрима (Службени гласник РС, бр. 71/94).

Закон о старој и реткој библиотечној грађи (Службени гласник РС, бр. 52/11).

Књиге инвентара негатива микрофилмова I–II, Одељење за археографију, Народна библиотека Србије, Београд.

Кокаш, Борка. „Централна фототека јужнословенских ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије“. Археографски прилози бр. 18 (1996), 485–490.

Microfilm sistem d.o.o, „Od arhiviranja do upravljanja“, Microfilm sistem d.o.o, http://www.mfs.rs/documents/okrugli_sto.html (приступљено 2. 10. 2017).

Младеновић, Александар. „Тридесет година постојања Археографског одељења Народне библиотеке Србије“. Археографски прилози бр. 13 (1991), 351–363.

Мошин, Владимир А. Под теретом. Превод и коментари Несиба Палибрк-Сукић. Београд: Народна библиотека Србије; Панчево: Градска библиотека Панчево, 2008.

Мошин, Владимир. „Сећања на археографски рад у Народној библиотеци Србије“. Археографски прилози бр. 5 (1983): 67–72.

Пузовић, Љиљана и Лазић, Мирослав, „Фондови одељења за археографију“. У Проучавање српске рукописне књиге. Поводом пет и по деценија Одељења за археографију Народне библиотеке Србије. Каталог изложбе, главни и одговорни уредник Ласло Блашковић, 55–81. Београд: Народна библиотека Србије, 2016.

Safedoc, „Digitalizacija i upravljanje arhivom. Napredni, sveobuhvatni arhiv sistem“, Safe-Doc, <http://safedoc.digital/> (приступљено 2. 10. 2017);

Тријић, Владан, „Улога Одељења за археографију Народне библиотеке Србије у проучавању средњовековног писаног наслеђа“. У Проучавање српске рукописне књиге. Поводом пет и по деценија Одељења за археографију Народне библиотеке Србије. Каталог изложбе, главни и одговорни уредник Ласло Блашковић, 17–33. Београд: Народна библиотека Србије, 2016.

Убипарип, Миланка, „О почецима проучавања српских књижних старина. Из историје српске археографије“. У Проучавање српске рукописне књиге. Поводом пет и по деценија Одељења за археографију Народне библиотеке Србије. Каталог изложбе, главни и одговорни уредник Ласло Блашковић, 9–15. Београд: Народна библиотека Србије, 2016.

Уговор између Српске православне цркве и Народне библиотеке Србије, бр. 2061/1 од 5. 5. 1973, Народна библиотека Србије, Београд, Србија.

Summary

The Collection of microfilms in the Archeography Department of the National Library of Serbia as the keeper of Slavonic and Serbian cultural heritage

The Collection of microfilms in the Archeography Department of the National Library of Serbia was formed shortly after the establishment of the Department in 1961, with the aim of protecting the Slavonic and Serbian Cyrillic heritage and collecting scientific documentation on this segment of cultural heritage. From the beginning, it was systematically filled with copies of South Slavic Cyrillic manuscripts from our country and abroad. Soon it became the largest of its kind in South Eastern Europe with approximately 5700 units of microfilms. This collection is available and highly beneficial for all researchers who are interested in archeography and similar disciplines, connecting them in a circle of constant exchange of experiences, opinions and cooperation. Being permanently in the service of science and culture, the Collection of microfilms in the Archeography Department provides many opportunities for research of Serbian and Slavonic manuscripts, creating conditions for their adequate positioning in the scientific and cultural context.

Keywords: National Library of Serbia, Archeography Department, The Collection of microfilms, manuscripts, protection of cultural heritage

